

Бірюков І.В.

здобувач,

*Причорноморський НДІ економіки та інновацій, м. Одеса***Biriukov Ihor**

Researcher,

Black Sea Research Institute of Economics and Innovation, Odessa

ТЕОРЕТИЗАЦІЯ ПРИХОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЗА ПРИЧИНАМИ ПРОЯВУ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ РЕЗУЛЬТАТІВ

Бірюков І.В. Теоретизація прихованого підприємництва за причинами прояву та легалізацією результатів. Досліджено сутність прихованого підприємництва на основі розкриття його місця в системі тіньової економіки. Акцентовано на важливості врахування деструктивних та конструктивних вимірів результатів економічної діяльності для виявлення ознак прихованого підприємництва. Запропоновані ознаки ідентифікації прихованого підприємництва: рівень легальності, причини прояву, аспект виміру. Обґрунтовано, що складність ідентифікації прихованого підприємництва полягає в тому, що для нього характерна не лише нелегальність предмету господарської діяльності відповідного суб'єкта, але й спосіб здійснення економічної діяльності. Наголошено, що у сучасному економічному середовищі методи приховування результатів діяльності набувають досконаліших форм, суміщаються з висококваліфікованою професійною діяльністю з використанням удосконалених методів, способів та технологій проведення операцій. Визначено, що така ситуація вимагає постійного удосконалення регуляторної політики, орієнтованої на використання відповідних способів, засобів, інституційних механізмів та систем моніторингу та стримування прихованого підприємництва.

Ключові слова: тіньова економіка, приховане підприємництво, легальна економічна діяльність, нелегальне підприємництво, нелегальна економічна діяльність, регуляторна політика запобігання прихованого підприємництва.

Бірюков І.В. Теоретизація прихованого підприємництва по причинам проявлення та легалізацією результатів. Исследована сущность скрытого предпринимательства на основе раскрытия его места в системе теневой экономики. Акцентировано на важности учета деструктивных и конструктивных измерений результатов экономической деятельности для выявления признаков скрытого предпринимательства. Предложенные признаки идентификации скрытого предпринимательства: уровень легальности, причины проявления, аспект измерения. Обосновано, что сложность идентификации скрытого предпринимательства заключается в том, что для него характерна не только нелегальности предмета хозяйственной деятельности соответствующего субъекта, но и способ осуществления экономической деятельности. Отмечено, что в современной экономической среде методы сокрытия результатов деятельности приобретают более совершенных форм, совмещаются с высококвалифицированной профессиональной деятельностью с использованием усовершенствованных методов, способов и технологий проведения операций. Определено, что такая ситуация требует постоянного совершенствования регуляторной политики, ориентированной на использование соответствующих способов, средств, институциональных механизмов и систем мониторинга и сдерживания скрытого предпринимательства.

Ключевые слова: теневая экономика, скрытое предпринимательство, легальная экономическая деятельность, нелегальное предпринимательство, нелегальная экономическая деятельность, регуляторная политика предотвращения скрытого предпринимательства.

Biriukov Ihor. Theorizing of hidden entrepreneurship by reasons of manifestation and legalization of results. The essence of hidden entrepreneurship is studied on the basis of revealing its place in the system of shadow economy. It is determined that the concept of "hidden entrepreneurship" is mostly associated with such a phenomenon as "illegal entrepreneurship", which is associated with the manifestation of the signs of the "shadow economy". It is noted that the understanding of these basic concepts forms an essential idea of the conditions of implementation of the regulatory policy to prevent hidden business as part of the shadow economy. **The purpose of this article** is to reveal the hidden business from the standpoint of identifying its essential features, as well as to deepen on this basis the understanding of regulatory policy to prevent its manifestations in the national economy. **The methodological basis** of this work is the synthesis of general scientific methods of theoretical and empirical research (method of cognition, analysis and synthesis, generalization and systematization of information). Emphasis is placed on the importance of taking into account destructive and constructive measurements of economic performance to identify

signs of hidden entrepreneurship. It is determined that hidden entrepreneurship is a special type of economic activity and the proposed signs of its identification: the level of legality, the reasons for its manifestation, the aspect of measurement. It is substantiated that the difficulty of identifying a hidden business is that it is characterized not only by the illegality of the subject of economic activity of the entity, but also the way of carrying out economic activity. It is proposed to structure production and redistributive economic activity according to the criterion of legality, and entrepreneurship from the standpoint of the method of carrying out the activity should be divided into legal and illegal. **Conclusions.** It is emphasized that in the modern economic environment the methods of concealing the results of activities acquire more advanced forms, are combined with highly qualified professional activity with the use of advanced methods, techniques and technologies of operations. It is determined that such a situation requires constant improvement of regulatory policy focused on the use of appropriate methods, tools, institutional mechanisms and systems for monitoring and deterrence of hidden entrepreneurship.

Key words: shadow economy, hidden entrepreneurship, legal economic activity, illegal entrepreneurship, illegal economic activity, regulatory policy to prevent hidden entrepreneurship.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблематики запобігання прихованому підприємництву надзвичайно посилюється у періоди нестабільності розвитку економіки. З поняттям «приховане підприємництво» здебільшого асоціюється таке явище як «нелегальне підприємництво», що пов'язане з проявом ознак «тіньової економіки». Слід відзначити, що розуміння цих основних понять формує сутнісне уявлення про умови здійснення регуляторної політики запобігання прихованому підприємництву як частини тіньової економіки. Крім того саме висвітлення умов, за яких регуляторні заходи надавали б максимальної користі розвитку економіки є наріжним елементом забезпечення стабільності її функціонування, формуванню чітких критеріїв ідентифікації прихованого підприємництва, а також формуванню цілісної сукупності заходів запобігання негативним наслідкам існування прихованого підприємництва для економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі досить вагому частку посідають публікації з проблематики тіньової економіки. Насамперед, варто визначитися з тим фактом, що тіньова економіка є своєрідним феноменом, який на сьогоднішній день нормативно невизначений. Саме цей аспект проблеми створює регуляторні бар'єри не лише щодо запобігання, але й виявлення прихованого підприємництва. Відмічаючи напрацьованість з даного питання, у дослідників залишається відсутньою єдність розкриття змісту відповідного поняття. Деталізації підходів до розуміння тіньової економіки присвячені праці учених: П. Гутмана, Е. Фейга, С. Джонсона, М. Лако, Д. Блейдса, Б. Даллага, Ф. Ковелла, В. Танзі, Дж. Томаса, Ф. Шнайдера, Е. де Сото та ін. Значний внесок у розробку проблеми детінізації економіки належить таким авторам: В. Антипов, О. Барановський, З. Варналій, І. Мазур, В. Мандибура, В. Мунтіян та ін.

Найбільш поширеним у зазначених працях є підхід до аналізу тіньової економіки, на основі якого виокремлюють щонайменше чотири базових компоненти її функціонування: неформальна економіка (економіка домогосподарств); неврахована економіка (відсутню в системі національних рахунків); прихована (ухилення від сплати податків) і нелегальна (кримінальну) економічна діяльність. Таким чином, розуміння сутності прихованого підприємництва та формування регуляторної політики запобігання його проявам лежить у площині розуміння тіньової економіки як системного утворення, що вміщує два протилежні виміри – конструк-

тивний і деструктивний. Однак єдності в розумінні, а також ідентифікації прихованого підприємництва не визначено, що зумовлює важливість поглиблення дослідження даного явища в господарській діяльності.

Метою даної статті є розкриття прихованого підприємництва з позицій виявлення його сутнісних ознак, а також поглиблення на цій основі розуміння регуляторної політики запобігання його проявам в національній економіці.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи логіку розуміння тіньової економіки з позицій проявів деструктивних та конструктивних вимірів її функціонування, варто відмітити їх одночасну дію на загальний характер всіх економічних процесів в країні. Так, конструктивним виміром тіньової економіки варто вважати економічну діяльність (неврахована, неофіційна, неформальна), яка створює додану вартість хоча й спрямована на ухилення від сплати податків. У той же час деструктивним слід оцінювати вимір нелегальної економічної діяльності, тобто такої, що законодавчо обмежена чи заборонена (виробництво та збут наркотиків, нелегальна торгівля зброєю, проституція, рейдерство, рекет, корупція, фіктивне банкрутство, розкрадання, фіктивне підприємництво та ін.), що не створює доданої вартості, однак суттєво впливає на її перерозподіл.

Чинники конструктивного виміру відносяться, насамперед, до прогалин в системі державного регулювання національної економіки, у той час, як чинники деструктивного (нелегального) виміру тіньової економіки мають як внутрішні, так і зовнішні витoki, в основі яких інституційна спроможність держави стримувати прояв негативних наслідків у загальних соціально-економічних процесах країни.

Необхідність чіткого розмежування нелегального (деструктивного) і конструктивного вимірів тінізації економіки акцентує увагу на діяльність державних правоохоронних, наглядових, контролюючих, судових та інших органів влади, що передбачає нівелювання частки нелегальної економіки у загальній структурі тіньової.

Загальну структуру тіньової економіки, у своїх дослідженнях І. Мазур та А. Шишак вбачають у таких трьох складових: неформальна економіка (нерегламентоване виробництво товарів і наданням послуг); прихована економіка (легальне виробництво і продаж не облікованих товарів і послуг) і кримінальна економіка (заборонені види діяльності – корупція, наркоторгівля тощо) [1, с. 15].

Разом з тим, узагальнення наукових поглядів на структурування тіньової економіки дає підстави виокремити з-поміж загальної сукупності декілька основних спільних критеріїв, за якими можлива ідентифікація прихованого підприємництва, зокрема таких як рівень легальності, причини прояву, аспект виміру (рис. 1).

Критерії ідентифікації прихованого підприємництва у структурі тіньової економіки	
Рівень легальності	Неформальне
	Невраховане
	Приховане
	Нелегальне
Причини прояву	Економічна діяльність домогосподарств
	Ухилення від сплати податків
	Уникнення реєстрації
	Нелегальна економічна діяльність
Аспект виміру	Конструктивне
	Деструктивне

Рис. 1. Критерії ідентифікації прихованого підприємництва

Таким чином можна стверджувати, що приховане підприємництво є особливим видом економічної діяльності в тіньовій економіці, якому притаманні такі ознаки:

- неформальні, невраховані, приховані і нелегальні відносини щодо виробництва та купівлі-продажу легальних товарів, робіт і послуг діяльність у сфері неформального, неврахованого, прихованого і нелегального виробництва легальної продукції;
- легальні, неформальні, невраховані, приховані і нелегальні відносини щодо виробництва та купівлі-продажу нелегальних товарів, робіт і послуг (наркотичні засоби, зброя, нелегальний гральний бізнес, шахрайство, рекет, контрабанда, фіктивне підприємництво тощо).

Слід відзначити, що складність ідентифікації прихованого підприємництва полягає в тому, що для нього характерна не лише нелегальність предмету господарської діяльності відповідного суб'єкта, але й спосіб здійснення економічної діяльності (легальний чи нелегальний). При цьому зазначимо, що вагому частину сучасного прихованого підприємництва, з точки зору його розуміння складає підприємництво щодо виробництва та купівлі-продажу нелегальних товарів та послуг. Це підтверджує точку зору, що забезпечення ефективності такого виду підприємництва і максимізації загальної корисності його здійснення для відповідних суб'єктів, є надання послуг із відмивання доходів, одержаних від операцій з нелегальними товарами та послугами [2, с. 193].

Виходячи з вищевикладеного, підприємництво з позицій способу здійснення діяльності доцільно розмежовувати на легальне та нелегальне. До легального підприємництва відносяться всі види економічної діяльності, які здійснюються в рамках чинного законодавства, обліковані за результатами, відповідають вимогам дозвільного характеру та сплати податків. Тобто, основними ознаками легального підприємництва є:

відкритість операцій, облік результатів, відповідність чинному законодавству як суб'єкта так і операцій, сплата податків.

Для нелегального підприємництва характерними ознаками, відповідно, є: часткове чи повне приховування результатів діяльності та не відображення у обліку; невідповідність чи порушення законодавства щодо обліку, звітності, предмету або способу діяльності при здійсненні операцій; приховування результатів діяльності з метою ухилення від сплати податків, проходження дозвільних процедур та подальшого контролю; протиправна діяльність, за якої економічний ефект від приховування та перерозподілу результатів вище ризику притягнення до відповідальності за відсутність реєстрації, дозволів.

З метою конкретизації запропонованого погляду на сутність прихованого підприємництва, доцільно виробничу та перерозподільну економічну діяльність структурувати за критерієм легальності (рис. 2).

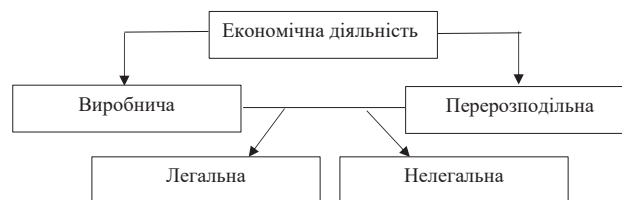

Рис. 2. Структурування економічної діяльності за критерієм легальності

Фактично виробнича та перерозподільна функції характерні як для легальної, так і нелегальної економічної діяльності. Варто брати до уваги, що розподільна функція для нелегальної економічної діяльності з позицій прихованого підприємництва пов'язана з наданням послуг із відмивання доходів, одержаних у результаті такої нелегальної діяльності. При цьому і щодо легальної, і щодо нелегальної економічної діяльності для розуміння суті прихованого підприємництва важливе значення має мотивація, реінвестиційні можливості та його фінансова спроможність.

Звертаючись до сфери досліджень тіньової економіки в інституційному контексті варто акцентувати на існування погляду [3], що розкриває природу тіньової економіки через сукупність стереотипів та цінностей, які через сформовані рамки культури впливають на поведінку суб'єктів господарювання і, саме це, обумовлює специфіку розвитку прихованого підприємництва.

Тобто приховане підприємництво вміщує види діяльності, щодо яких має місце приховування дозволених, обмежених чи заборонених державою операцій, необов'язкове для звітування самозабезпечення та виробництво домогосподарств, корупційні доходи, надходження злочинних угруповань, тощо.

Трансформації в економіці, ускладнення економічної діяльності, поширення інформаційних технологій у всі сфери економіки зумовили появу такого явища як «білокомірцева злочинність». З великого розмаїття визначень цього поняття, спільним для них є розуміння здійснення нелегальної економічної діяльності фізичними та юридичними особами, а також їх об'єднаннями з метою одержання максимальної економічної вигоди. До основних видів тут можна віднести: фіктивне банкрутство, зумисне доведення до банкрутства, шахрай-

ство, шахрайство з платіжними картками, хабарництво, різні форми корупції, виробництво фальшивих грошей і цінних паперів, привласнення державного і корпоративного майна, використання чужих реєстраційних, особових і фінансових документів, нелегальні операції з цінними паперами, накопичення та використання інсайдерської інформації, фіктивне підприємництво, організація «конвертаційних» центрів, легалізація (відмивання) доходів, одержаних від нелегальної (злочинної) діяльності тощо.

Саме масштабність нелегальної частини тіньової економіки стали першопричиною появи специфічного ринку послуг з легалізації (відмивання) доходів, одержаних від нелегального підприємництва. Своєю чергою, існування попиту на такі послуги сприяв появі специфічного виду нелегальної «білокомерцевої» діяльності, яка пов'язана із наданням послуг у сфері професійної фінансово-економічної діяльності щодо відмивання нелегальних доходів клієнтів за винагороду. При цьому в цьому сенсі характерним є реалізація «самовідмивання», коли підприємець самостійно здійснює легалізацією отриманих доходів, та «професійного відмивання» – коли здійснюється легалізація доходів клієнтів за винагороду [4, с. 14].

Здійснення нелегального підприємництва відбувається у всіх країнах. Разом з тим, відомо, що суттєвою проблемою для розвитку економіки з точки зору вагомості впливу на процеси, які в ній відбуваються є частка виробництва поза економікою. Вимірювання частки нелегального підприємництва у загальному обсязі ВВП дає змогу виявити проблему, здійснити оцінку стану бізнес-середовища, а також оцінити загальну результативність заходів легалізації в країні. Зокрема, прийнято вважати, що безпечний (допустимий) рівень становить 10–25% ВВП; частка розміром понад 30% складає загрозу для системи регулювання економіки; про кризовий рівень свідчить частка розміром понад 40%.

У дослідженнях проблематики тіньової економіки рівень прихованого підприємництва пропонується оцінювати низкою різних методів (табл. 1).

Слід зважити, що проблеми регулювання прихованого підприємництва ускладнюються умовами неефективного функціонування системи ринкового перерозподілу прав власності, системи державного регулювання і нагляду, правоохоронної і судової системи, функцій гарантії і захисту прав приватної власності, а також функції нагляду за здійсненням економічних правочинів. За таких умов нелегальне підприємництво поширюється на всі приватні і державні інститути в організації національної економіки, а також на всі сфери суспільно-економічних відносин.

Особливістю сучасного етапу реалізації операцій з обслуговування прихованої підприємницької діяльності є сукупність послуг, які підпадають під законодавство з фінансового моніторингу та стосуються відмивання доходів, отриманих у тішовій сфері економіки. Слід відмітити, що за розрахунками окремих дослідників цього явища сліду висновок, що 90% обсягу відмивання нелегальних доходів перебувають під контролем саме «білих комірців» (фінансисти-професіонали, юристи, адвокати, аудиторі, бухгалтери, ріелтери, нотаріуси тощо), залишаючи лише 10% нелегальним підприємцям для самостійної легалізації [9, с. 3].

Тим самим, варто відзначити, що у сучасному економічному середовищі методи приховування результатів діяльності набувають досконаліших форм, суміщаються з висококваліфікованою професійною діяльністю з використанням удосконалених методів, способів та технологій проведення операцій. Такий стан справ вимагає від фахівців, які задіяні у сфері запобігання та стримування поширення прихованого підприємництва постійного удосконалення регуляторної політики, орієнтованої на використання відповідних способів, засобів, інституційних механізмів та

Таблиця 1

Методи визначення частки прихованої економічної діяльності

Сукупність методів оцінки прихованого підприємництва	Опис методу
Макроекономічні показники	Співставлення доходів та витрат за показниками зайнятості (виявлення розбіжності між фактичним та офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості та робочого часу відповідно до визначеної продуктивності праці)
	Співвідношення отриманих виробничих ресурсів та дозволів і прогнозованих відповідним обсягом виробництва (електричний, земельний, дозвільний)
	Монетарні методи розрахунків рівняння грошового обігу: співвідношення між грошовою масою і розміром прихованої економіки (метод операцій Фейга та Танзі), залежність співвідношення готівки та депозитів від частки прихованої економіки (метод готівково–депозитного співвідношення Гутмана)
	Оцінка зростання співвідношення між собівартістю та прибутковістю
	Визначення тіньової економіки за залежністю від показників її причин та наслідків (метод прихованої змінної Фрея та Века, м'якого моделювання (MIMIC))
	Експертні висновки на підставі роботи експертів та проведення опитувань
Мікроекономічні показники	Співставлення результатів діяльності підприємства у динаміці (споживання – випуск; прибуток – випуск продукції тощо) для виявлення прихованих доходів
	Співставлення обороту, витрат, прибутку підприємства з іншими підприємствами та середніми показниками за відповідним видом економічної діяльності
	Виявлення перевищення приросту наявного майна над отриманими доходами

Джерело: узагальнено за даними [5–8]

систем моніторингу та стримування прихованого підприємництва.

Аналізу регуляторної політики держави, в тому числі у сфері підприємницької діяльності, науковці приділяли значну увагу, зокрема структуровано ці питання висвітлюються у Варналія З.С. [10]. З 1991 по 2019 роки було напрацьовано низку законодавчих актів щодо реалізації основних засад регуляторної політики у цій сфері. Характерною особливістю цього періоду є запровадження поняття «дерегулювання підприємницької діяльності», який окреслює сукупність дій, спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність шляхом усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод. Передбачалось, що запровадження дерегулятивних заходів у підприємницькій діяльності сприятимуть детінізації національної економіки, подоланню перешкод, пов'язаних з недосконалістю законодавчого і адміністративного регулювання підприємництва, покращанню системи прийняття регуляторних рішень. В цілому виваженість нормативних документів щодо регламентування поведінки господарюючих суб'єктів важлива для формування дієвої регуляторної політики. Саме ефективне законодавче забезпечення підприємницької діяльності дає змогу згладжувати негативні наслідки від неправомірної поведінки суб'єктів господарювання. Разом з тим, недосконалість, неповнота, неефективність, неактуальність правової бази регулювання основних сфер економіки спричиняє розвиток деструктивних наслідків.

В Україні увага приділена, переважно, системному удосконаленню регулювання легального підприємництва, тоді як регулювання нелегальної економічної діяльності характеризується безсистемністю. Аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання підприємницької діяльності підтверджує такий стан справ. Тим самим, на відміну від дерегулювання легального підприємництва, явище прихованого під-

приємництва породжує необхідність суттєвого удосконалення в регулятивній політиці держави стосовно формування належних запобіжників негативним наслідкам даного явища в економіці. Така регуляторна політика запобігання прихованого підприємництва пов'язуватиметься з діяльністю відповідних установ і організацій, спрямованих на дестимулювання прихованого підприємництва.

Висновки. Приховане підприємництво є складним явищем, яке варто своєчасно ідентифікувати та по відношенню до якого доцільно розробити цілісну систему регулювання. В ході дослідження виявлено, що ідентифікація прихованого підприємництва ускладнена суперечностями в його розумінні у загальній системі тіншової економіки. З цією метою запропоновано підприємництво з позицій способу здійснення діяльності розмежовувати на легальне та нелегальне. До легального підприємництва відносяться всі види економічної діяльності, основними ознаками якого є: відкритість операцій, облік результатів, відповідність чинному законодавству як суб'єкта так і операцій, сплата податків. Для нелегального підприємництва характерними ознаками, відповідно, є: часткове чи повне приховування результатів діяльності та не відображення у обліку; невідповідність чи порушення законодавства щодо обліку, звітності, предмету або способу діяльності при здійсненні операцій; приховування результатів діяльності з метою ухилення від сплати податків, проходження дозвільних процедур та подальшого контролю; протиправна діяльність, за якої економічний ефект від приховування та перерозподілу результатів вище ризику притягнення до відповідальності за відсутність реєстрації, дозволів.

Чіткість розуміння прихованого підприємництва та ознак його ідентифікації дає підстави для удосконалення регулятивної політики держави щодо формування належних запобіжників негативним наслідкам даного явища в економіці.

Список використаних джерел:

1. Мазур І., Шишак А. Соціально-економічна природа тіншової економіки та причини її розвитку в підприємстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ЕКОНОМІКА*. 2017. № 1 (190). С. 13-20.
2. Глущенко О.О. Регуляторна політика стримування нелегального підприємництва в Україні. *Науково-практичний журнал «Регіональна економіка»*. 2009. Лютий. № 1. С. 191-200.
3. Пахомов Ю.М. Система цінностей як фактор конкурентоздатності країн у глобалізованому світі. *Світогляд*. 2007. № 2. С. 43-49.
4. Прошунин М.М. Финансовый мониторинг (противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма): Учебное пособие / Под. Ред. Проф. С.В. Запольского. М.: РАП; Статут, 2009. 224 с.
5. Колледж М. Измерение ненаблюдаемой экономики: руководство. OECD Publications Service. 2002.: <https://rosstat.gov.ru/metod/izmer.pdf> (OECD NOE Handbook.DOC)
6. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіншової економіки, Міністерство Економіки України; Наказ № 123 від 18.02.2009. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d6126269-1a4c-4683-83a4-87d3804d8fec&title=MetodichniRekomendatsiiRozrakhunkuRivniaTinvoiEkonomiki>
7. Про затвердження Методологічних положень обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, та Організаційної схеми проведення та використання розрахунків економіки, яка безпосередньо не спостерігається: Наказ Держкомстату України 31.12.2004 № 680. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0680202-04>
8. Schneider F., Williams C. *The Shadow Economy*. Institute of Economic Affairs, Profile Books Ltd, London: Hobbs the Printers, 2013. 189 с.
9. Економіка и право. Теневая экономика; под ред. Н.Д. Эриашвили, Г. М. Казиахмедова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 256 с.
10. Тіншова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації; за ред. З.С. Варналія, Нац. ін-т стратег. дослідж. К., 2006. 574 с.